

Çağdaş Kavram ve Kuramlar İslâm'ın Neresinde Bulunur?*

H. Yunus APAYDIN**

“Kur'an sayfalarına yazılmış bir kitaptır ve kendi kentine konuşmaz; onunla insanlar konuşur / onu insanlar konuşturur ve ondan insanlar hüküm çıkarır.” (Hz. Ali)

Çağdaş kavram ve kurumlar ile “İslâm” arasındaki sağlıklı karşılaştırma veya ilişkilendirme yapabilmek için “İslâm” kavramının tekabül ettiği anlam çerçevesini mümkün meretebe netleştirmek bu ilişkilendirmenin sağlıklı olmasının ön şartıdır. Özellikle ülkemizde “İslâm”ın ne olduğu ve ne dediğini anlama konusunda bir metod sorunu yaşanmaktadır.

Bu yazıda ana hatlarıyla, ilk olarak, içerik kaymasına uğrayan “İslâm” kavramının yanıltıcı olan kullanım yanlışlığına ve bu yanlış kullanımın tarihî sebeplerine ve bazı olumsuz sonuçlarına işaret ederek ana hatlarıyla “İslâm'a ilişkin” yaklaşımlarla “İslâm'a göre” yaklaşımlardaki metodik yanılğı ve yanlışlıklar üzerinde durulacaktır. İkinci olarak Kur'an'ın anlam haritası genel hatlarıyla tasvir edilerek din olarak “İslâm”ın anlamı netleştirilmeye ve ardından bu anlam haritası içerisinde sosyal düzenlemelere ilişkin hükümlerin yeri belirlenmeye çalışılacak ve çağdaş siyasal kavram ve kurumların İslâm ile ilişkilendirilme imkân ve yöntemi konusunda bir

ba-kış sunulacaktır.

I. İslâm kelimesi takriben 18. asra değin müslümanlar tarafından yalın bir şekilde bir dinin adı olarak kullanılırdı. Başlangıçtan beri bu dinin temel kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in bütün yönleriyle anlaşılması için hukukî, kelamî, ahlâkî yönlerden ve dil açısından sergilenen çok çeşitli faaliyetler ve gösterilen çabalar İslâm olarak adlandırılmıyordu. Kur'an'ın özellikle hukukî içerikli ayetlerini anlamaya yönelik faaliyet (fıkıh) sonucunda oluşan hukuk mektepleri kurucularının adıyla Hanefî mezhebi, Şâfiî mezhebi, Mâlikî mezhebi ve Hanbelî mezhebi diye anılırken, kelamî-itikadî alana ilişkin çabaların sonucunda oluşan fırkalar, genel ayırma göre, Ehl-i sünnet, Şia, Hâricîler, Mû'tezile ve Mürcie gibi adlarla anılmaktaydı.

Kur'an'a veya sünnete referansta bulunmak sözkonusu fikrî akım ve ekollerden hiçbirine bir ayrıcalık sağlamadığı gibi, herhangi bir mezhebin kendi görüşlerini genel amaçlara uygunluk, yararlılık, tutarlılık, geçerlilik, uygulanabilirlik, savunabilirlik gibi açılardan sağlama almaksızın o referansın manevî koruması altına sokma girişimine de haklılık kazandırmazdı.

Yaygın din ve inanışların özelliklerinden

**Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ve temel görüşlerinden bahseden İbn Hazm ve Şehristanî gibi orta dönem yazarlar aynı kaynağa referansta bulduklarını anlatmak ve farklı kaynaklara atıf yapan öteki din ve inanışlardan ayırmak üzere Kur'an'ı referans alan bu fırka ve mezheplerin hepsini ifade etmek üzere "İslâm milleti" tabirini kullanmışlardır. "Ümmet" tabirinden bazı yönlerden farklı bir içerik taşıyan "İslâm milleti" tabiri sosyolojik anlamda bir tasvir ve bir durum tespiti olup, hiçbir şekilde, üretim kabiliyeti bulunan sistematik ve doktriner bir yapıyı göstermez. Dikkat etmek gerekir ki, sosyal ve siyasal alana ilişkin bir düşünce ortaya konmuş veya proje üretmiş (eskiden) ve üretecek olan (şimdi), bu yekûn değil, bu yekûn içinde şu veya bu metoda sahip olan fikrî akım ve ekollerdir.

Yaklaşık olarak 19. Yüzyılın başlarından itibaren "İslâm" kelimesi de aynı mantıkla, tasvir edici ve ayırt edici anlamda müslüman devlet ve toplumların o güne kadarki dinî, hukukî, siyasî, inancaşsal ve kültürel bütün birikimlerini ifade edecek bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. "İslâm" kelimesinin İslâm tarih ve kültüründe mevcut birikimin tamamını ifade etmek üzere kullanılması temelde, müslümanların, çeşitli siyasal ve psikolojik nedenlerin de etkilerini taşıyan, "kendini görme biçimi"nden kaynaklanmaktadır. "İslâm"ın ideolojik olarak nitelenebilecek bu kullanımında Batı'nın bakışının etkisi bulunduğu açıktır. Ayrıca Batı'nın müslüman toplum ve devletler için tasvir edici ve ayırt edici anlamda kullandığı "İslâm" tabirinin, müslümanlar tarafından bir kimlik ve bir kendinî görme biçimi olarak algılanması durumunu da hesaba katmak gerekir.

Mevcut fikrî, hukukî ve siyasal birikimin totalci bir şekilde İslâm olarak adlandırılmasında, "olup bitene" zaman fikrinden yoksun ve "tarih dışı" bakma alışkanlığının etkisinin bulunduğu ve bu yaklaşımın bir anlamda bu kullanıma zemin hazırladığı hususu da gözden kaçırılmamalıdır. Sonradan kazandığı içerik

itibariyle nesih teorisi ve icmâ teorisi, hile-i şer'iyye ve zaruret anlayışı bir yönüyle sosyal değişme fikrînin zayıflaması, gözardı edilmesi ve mevcudun sabitlenmesi yaklaşımıyla alâkalıdır.

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında başta askerî alan olmak üzere bir çok alanda geri kalmasının genel anlamda bir komplekse sebep olduğu, yine o dönemlerde İslâm'ın ve Müslümanların maruz kaldığı "itilip-kakılma"nın yarattığı ezikliğin bir "içe kapanma" durumu doğurduğu söylenebilir. O dönemlerin aydınları bu geri kalmışlığın sebepleri ve bundan kurtuluş yolları üzerinde kafa yormuşlar, daha açık söylemek gerekirse bu geriliğin kendilerinin bağlı oldukları din ve kültürle ilişkisi bulunup bulunmadığını sorgulamaya başlamışlardır. Ayrıntıya girmeden belirtecek olursak, aralarında bakış farkı olsa bile aydınların çoğunluğu bu geriliğin İslâm'la ilişkisi olmadığı kanaatini öne sürmüş ve bu birikim içerisinde mevcut problemlere ilişkin çözümlerin bulunabileceğini savunmuşlardır. İşte "İslâm" kelimesi bu yaklaşım sonucunda, kimi yerde "savunma", kimi yerde "meydan okuma" ve kimi yerde "kendini isbat" aracı olarak, deyim yerinde ise bir "bayrak" ve "sembol" gibi kullanılmaya başlanmış ve gitgide ideolojik içerik kazanmıştır. Bu suretle "İslâm" adeta bir mübariz gibi her düellonun tarafı yapılmaya başlanmıştır. "İslâm din ve devlettir" gibi sloganlar bu anlayışın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yine "İslâm hayatı bir bütün olarak kuşatır" söylemi de bu psikolojiyle yanlış bir bağlamda kullanılmaktadır. Bu söylem İslâm'ın, bir inanç ve ahlâk ilkeleri manzumesi (din) olarak, bireylerin zihniyetleri ve bu türden davranışları üzerinde etki ve yönlendirmesinin bulunduğu anlamında gerçeği yansıtmakla birlikte hayatın bütün alanlarını deşişmez hükümlerle dogmatik olarak düzenlediği anlamında doğru kabul edilemez.

İslâm toplumlarının o güne kadarki siyasî, hukukî, kültürel, ahlâkî, her türlü birikimle-

rinin totalci bir anlayışla “İslâm” sayılması bir refleks olarak düşünüldüğünde doğal bir tutum olarak değerlendirilebilir ve bu takdirde bunun doğru veya yanlış olarak nitelendirilmesi saçma olur. Burada tenkit edilmesi gereken husus bir durum tesbiti mahiyetinde olması gereken bu kendini görme biçiminin “sürekli” hale getirilmesi ondört asırlık bu hantal gövdenin yeni filizler, yeni sürgünler olmaksızın olduğu şekilde ve olduğu kadarıyla yaşatılmaya çalışılmasıdır. Bir metod endişesi ve devamlılık düşüncesi taşımayan bu totalci anlayış, mevcut siyasal ve hukukî birikimin çağdaş ihtiyaçları karşılamaya yeteceğini savunmuştur. Bir çuvala doldurup ağız bağlanan ve kendini yeniden üretme yolları tıkanan bu birikim, adeta hin-i hacette maksada muvafık bir sonuç bulmak maksadıyla el daldırılıp kuralanan bir malzeme yığını veya bir çekiliş torbası haline dönüştürülmüş olmaktadır. Meselâ, demokrasi konusunda “İslâm”ın ne dediğini anlamak maksadıyla el torbaya daldırılıp bir “çekiş” yapılır. Üstünde “şura/ meşveret” yazan bir kart çekildiğinde gururlu bir eda ile “Evet, İslâm’da demokrasi vardır” denilir. Üzerinde “Hüküm Allah’ındır” yazan bir kart çekilince de, demokrasinin İslâm’la asla uzlaşamayacağı ve pejoratif bir üslupla zaten onun kul yapısı bir sistem olduğu söylenir.

Bir metod düşüncesi olmadan ve fikrî gelenek oluşturmadan, kemale ermiş, tamamlanmış gözüyle bakılan bu pasif hamûlenin uzun vadede işe yaramayacağını, aksine sorunlara yol açacağını hesaplamayan bu totalci anlayışın kültürel anlamda bir “mirasyedi” anlayış olduğu görülmüştür. Mevcut birikimi İslâm olarak algılayan totalci anlayışın başlangıçta sahip olduğu savunma veya meydan okuma psikolojisi, zaman içerisinde yerini görünürde Batı patentli bazı çağdaş kavram ve kurumların “İslâm”da da bulunduğu iddiası ve İslâm’ın çağdaş ihtiyaçlara yeterli veya çağdaş değerlerle uyumlu olduğu gibi söylemlerle “kendini ispat” psikolojisine dönüşmüş ve bu

yolla zımnen “İslâm”ın meşrulaştırılması gayesi güdülmüştür.

II. Can havliyle sergilenen bir anlayış da geleneği atlayarak doğrudan Kur’an’a başvurmayı ve oradan hareketle birtakım davranış kaideleri çıkarmayı savunan “Kitab’a dönüş” söylemidir. Platonik mahiyeti ağır basan bu anlayışın ürünleri “Kur’an’a göre ...”, “Kur’an’da...” gibi etiketlerle piyasaya sürülmektedir.

“Kitab’a dönüş” zihniyeti özünde, müslüman toplumların tarihsel tecrübelerinden ve mevcut birikimin tortularından kaçış psikolojisini yansıtmaktadır ve gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bu zihniyetin, bir yanılma amacı taşımadığı iyimserliği taşınsa bile bir yanılma olduğu açıktır. Bir müslümanın Kitab’a referansta bulunması elbetteki doğaldır. Fakat bunun gelişigüzel değil, kendi içinde tutarlı bir bakış ve metod dahilinde olması gerekir. Ne tür bir anlama ve yorumlama metodu uygulandığı ortaya konulunca, nereden ve hangi metottan hareketle söylendiği bilinmeyen “sonuçlar”dan önce uygulanan metodun geçerliliğinin ve tutarlı bir şekilde uygulanıp uygulanmadığının test edilmesi ve tartışılması mümkün hale gelebilecektir.

Kitaba dönüş veya Kitaba başvurma faaliyetinin anlamlı, tutarlı ve gerçekçi olabilmesi için sağlam esaslara dayalı olması gerekir. Öncelikle Kur’an’daki sosyal hayata ilişkin düzenlemelerin Kur’an’ın anlam haritası içindeki yeri ve Kur’an’ın iniş süreci içerisinde, bu tür düzenlemeler ile mevcut sosyal hayat arasındaki etkileşimin boyutu konusunda bir kanaate sahip olunmalıdır. İkinci olarak oluşturulan sistem veya metod, geleneği dışlamalı, tam tersine onu genel anlamda kuşatıcı ve açıklayıcı bir içeriğe sahip olmalıdır. Çünkü geleneği bütünüyle mahkûm etmek kendine doğrudan başvuru yapıldığı iddia edilen Kitab’ın zımnen inkârı anlamına gelir. Üçüncü olarak hâlen içinde yaşanmakta olan hayatın

gerçeklerinden kaçmadan mevcut problemlere çözüm getirmek düşüncesine sahip olunmalıdır. Hz. Ali'den iktibas edilen yukarıdaki söz bu bağlamda değerlendirilebilir.

III. İslâmın mahiyetini anlama yolunda önce Kur'an-ı Kerim'in içeriğine ilişkin bir anlam haritası çıkarmak ve alan ayırımı yapmak, ardından siyasal ve hukuksal alana yönelik hükümlerin bu anlam haritası içindeki yerini belirlemek son derece önemlidir. Bu suretle hukukî düzenleme içeren ayetlerin pratik değeri konusunda bir yaklaşım belirlenmiş olacağı gibi, çağdaş kavram ve kurumların, hangi düzlemde ve ne ile karşılaştırmasının veya ilişkilendirilmesinin yapılabileceği konusu da açıklık kazanmış olacaktır.

İslâm, genel anlamda, tüm ilâhî dinlerin ortak adı, özel anlamda ise, Hz. Muhammed'e indirilen ve Kur'an-ı Kerim'de ifadesini bulan son dinin adıdır. Diğer bütün dinler gibi, İslâm dini de Tanrı'ya inanma, ona boyun eğme ve kulluk etme ve bir de birtakım ahlakî hükümlerden oluşur. Kur'an-ı Kerim'de bütün bu hususlara ilişkin bilgiler yanında bir de, az sayıda da olsa, kimi ilkesel kimi ayrıntılı olan hukukî düzenlemeler (şeriat) de yer almaktadır.

Sosyal ve siyasal hayatın gerekleri sebebiyle ulema bu hareket kaidelerinin arasını ayırma ihtiyacını duymuş ve her ne kadar Kipta yer alması sebebiyle tamamı ilâhî kökenli olsa bile, Tanrı'ya karşı olan vazifeleri belirleyen emirler ile insanın hem cinsleriyle ilgili olanları arasında ayırım yapma ihtiyacını hissetmişler ve hukukî düzenlemeler ile siyaseti, dinin aslî unsurlarından olmadıkları gerekçeyle genel olarak dinden ayrı değerlendirmişlerdir. Aralarındaki ilişki ve bağlantıyı göz ardı etmeden din ile din olmayanı, değişen ile değişmeyi birbirinden ayrı değerlendirmek değişenleri değerden arındırmak anlamına gelmez.

Dinin üç aslî unsuru olan iman, ibadet ve

ahlâk, aynı zamanda onun değer hükümlerini de oluşturan "değişmezler"idir. Bu üç yön özü bakımından fitrî ve insan doğasının gereği olduğu için "evrensel"dir. Uygulamaya geçirilmesi farklı kültürlerde bazı biçimsel farklılıklar gösterebilirse de adalet, doğru sözlülük gibi ahlakî hükümlerin evrenselliği son derece açıktır. Bir yaratıcıya inanma ihtiyacı da böyledir.

Klâsik kelimelerinde Tanrı'nın varlığı, tekliği, sıfatları ile ahiret ve nübüvvele ilişkin hususlarda her biri Kur'an'a referansta bulunan ve temel kavramlarını ondan alan farklı yaklaşımların ortaya çıkması ve değişik sistemlerin oluşması, vahiyle bildirilmiş olan bu inanç konularını sistemleştirmede insan aklının devreye girdiğini ve tarih-kültürel birikimin bu oluşuma etki ettiğini göstermektedir.

Kur'an'da yer alan, belirli ibadetlere ve bunların biçimlerine ilişkin hükümler ise bu anlamda evrensel olmayıp sadece müslümanlar açısından "zaman-üstü"dür. Tanrı karşısında bireyin boyun eğişini ve bağlanışını sembolize eden ibadetler mahiyetleri icabı toplumsal değişme ve gelişmelerden etkilenmezler. Kur'an'da saf ibadet olmamakla birlikte, ibadet içeriği taşıyan bazı belirlemeler ve sınırlamalar da bulunmaktadır. Domuz eti yemenin, şarap içmenin haramlığı, muharremât yani evlenilmesi yasaklanmış kadınlarla evlenmenin haramlığı gibi hususlar da bu kapsamda değerlendirilir. İbadet içerikli olan hükümler, saf aklî olmadıkları ve evrensel içerik taşımadıkları için her dinde bulunması gerekmediği gibi, farklı şekillerde bulunması da çelişki sayılmaz. Meselâ şarap içmenin bir şerîatta mübah, başka birinde yasak olması böyledir.

İnanç, ibadet ve ahlak hükümleri yanında Kur'an'da ferdin diğer insanlarla ilişkilerini düzenlemeye yönelik, kimisi ilkesel kimisi ayrıntılı olmak üzere hukukî hükümler de bulunmaktadır. Hukukî hükümlerin arkasında bulu-

nan meselâ adaletin gerçekleştirilmesi gibi ilke ve amaçların evrensel olduğu genelde kabul edilmekle birlikte, mirasın taksim şekli, kadınların şahitliği gibi doğrudan bir eylemi tanımlayan hükümlerin kendilerinin evrensel veya zaman-üstü olup olmadığı tartışmalıdır. Hukuk içerikli hükümler, toplumsal ilişkilerle, hatta insanı kuşatan her türlü çevre şartlarıyla bir ölçüde ilişkide bulunması sebebiyle, farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Bu hükümlerin, Kur'an'daki öteki hükümler arasındaki yeri ile vahyin indiği dönemin toplumsal şartları içindeki anlamının bir bütünlük içinde değerlendirilmesinin önemi ve gereği tartışma götürmez bir husus olmakla birlikte, toplumsal değişme karşısında bu hükümlerin sabit kabul edilmesinin teorik ve pratik imkânı veya imkânsızlığı, İslâm ile ilgilenen bilim adamları tarafından öteden beri tartışılmaktadır.

Bu konudaki ağırlıklı yaklaşım bu tür hukukî düzenlemelerin dinin özüne ve mahiyetine dahil olmadığı yönündedir. Hukukî düzenlemelerin dinin temel ilke ve amaçları doğrultusunda toplumsal şartlar göz önüne alınarak yapılabileceğini savunan düşünürler Kur'an'daki hukukî düzenlemelerin (şeriat) "model çözüm"ler olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, gerçekleştirmek istedikleri amaçlar korunmak şartıyla bu hükümler zaman ve zemine, toplumsal yapının ve ilişkilerin değişmesine bağlı olarak değişebilir. Sosyal değişimin oldukça yavaş seyrettiği ilk iki asırda bile, hükmün uygulanma alanını genişletmekten ibaret olan "kıyas" mekanizması yanında oluşturulan istihsan, ıstıslah gibi amacı ön plana çıkaran anlama ve yorumlama yöntemleri, genel olarak, insan tabiatını, sosyal gerçekliği ve sosyal değişmeyi dikkate alan bir içerik taşırlar.

Klâsik fıkıh teorisinde Kur'an'daki hukukî düzenlemelerin bir model olarak alınmayıp sabite olarak değerlendirilmesinin nedenlerinden biri, ilk dönem ulemasında büyük ölçüde var olan sosyal değişme fikrinin üçüncü hicri

asırdan itibaren zayıflamasıdır. Bu dönemlerden itibaren kanunların bağlayıcılığı ile değişmezliğinin çoğu kere birbirine karıştırıldığı gözlenmektedir. Elbetteki kanunların bağlayıcılığı hukukî hayatın istikrarı için şarttır, fakat hukukî düzenlemelerin (kanunların) dogma ve sabite haline getirilmesi hayatın istikrarını sağlamaz.

İslâm ve siyaset ilişkisi konusuna da bu bağlamda değinmek mümkündür. Gerek Tanrı gerekse öteki bireylerle olan ilişkileri bağlamında, bireyin gelişmesine vurgu yaptığı için siyasal düzenlemelerde bulunmak Kur'an'ın temel amaçları içinde yer almamış ve bu düzenlemeleri genel ilke ve amaçlar doğrultusunda yapmak müslüman bireylerin kabiliyet, meleke ve birikimlerine bırakılmıştır.

Hz. Peygamberin otoritesinin tanınmasını ve ona itaat edilmesini emreden ayetler, esas itibariyle onun aslî görevi olan "vahyin insanlara ulaştırılması" konusuna ilişkin olmakla birlikte, dolaylı olarak, bu aslî görevin uzantısı mahiyetinde olan açıklama ve uygulama fonksiyonu açısından da geçerlidir. Hz. Peygamberin, hem yasama yetkisini hem de yönetme yetkisini kendisinde toplaması ve aynı anda hem hukukî otorite, hem de siyasal otorite olmasının nedeni budur. Hz. Peygamberin siyasî ve teşriî otoritesi, gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra tartışılmamış, fakat bu iki fonksiyonun ne şekilde ve kimler tarafından devam ettirileceği ciddi tartışma konusu olmuştur.

Hemen tüm ekoller hukukî ve siyasal sistemlerini, sırasıyla, Allah'a, Resul'e ve ulu'l emr'e (buyurma yetkisi sahipleri) başvurmayı ve onlara itaat etmeyi emreden ayetler üzerine kurmakla birlikte, Allah'a ve Resul'e başvurmanın kapsam ve boyutları üzerinde olduğu gibi, özellikle ulu'l-emr'in anlamı üzerinde köklü görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnet, ulu'l-emr'i ulema (müçtehidler) ve umera olarak; şia, genelde ehl-i beyt ve özelde

“masum insanlar” olarak yorumlanmıştır. Hariciler ve Zahiriler ise ümmetin tamamının görüş birliği olarak yorumlanmışlardır. Bu genel yaklaşım sonucunda siyasal düzene ilişkin olarak ortaya üç farklı paradigmadik otorite kalıbı çıkmıştır. Hariciler, Hz. Peygamberin siyasal otoritesini halka (ümmet) yayarken, Şia, imamet teorisiyle, Hz. peygamberin siyasal otoritesini “masum imam” a has kılarak ilahî bir düzleme çekmiştir. Sünnî anlayış ise, Hz. Peygamberin siyasal otoritesini hilafet teorisiyle devam ettirmiş ve hilafeti, dinin korunması ve dünya siyaseti konusunda nübüvvetin yerini alacak bir içeriğe büründürmüştür. Klâsik sünnî teoride kimin yönettiği, hatta yöneticinin yönetime nasıl geldiği konusundan ziyade “nasıl yönettiği” üzerinde durulmuştur.

Bunların her biri, Müslüman toplumların mümkün birer siyasal tecrübesi olarak tarihe geçmiştir. Bu ve benzeri tarihsel tecrübeleri, “dinî”, “İslâmî” veya “kutsal” olarak adlandırmak yanıltıcıdır ve doğru değildir. Bunların sadece kendi şartları içinde ve uygulandıkları tarih diliminde İslâm’ın genel inanç ve ahlâk ilkeleriyle çelişip çelişmediği sorgulanabilir. Bu durum, hiç bir şekilde, hangi dönem olursa olsun, bazı ihtirazî kayıtlarla buna asr-ı saadet de dahil edilebilir, İslâm toplumlarının siyasal ve hukukî tecrübelerinin İslâm’ın kendisi olarak algılanmasını gerektirmez. Bu tecrübeler, olsa olsa, İslâm’ın, müntesipleri tarafından o dönemlerde algılanış ve uygulanış biçimini ifade eder.

IV. Genel hatlarıyla çizilen bu anlam haritası hukukî ve siyasal alana ilişkin düzenlemelerin “İslâm” olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu göstermektedir. Bu iki alana ilişkin düzenlemeleri Kur’an’ın doğrudan yapmış olup olmamasından ziyade, bunların Kur’an’ın genel inanç ve ahlâk ilkelerine, Kur’an’ın insanlık için öngördüğü ev-rensel ideallere aykırı olmaması önemlidir. Hal böyle olunca bu iki alana ilişkin çağdaş kavram ve

kurumları değerlendirirken bunların Kur’an tarafından öngörülmesi veya ondan istinbat edilmiş olması gerektiğini öne sürmek yerine, öncelikle bunların genel ilkelere aykırı olup olmadığının sorgulanması, ardından tâli derecede olmak üzere, tarihsel tecrübeye benzer anlayış ve uygulamaların bulunup bulunmadığının araştırılması hususu, temel sabetleri aşmamak açısından teorik olarak zorunlu olduğu gibi, pratik bakımdan da müslüman toplumlarda o siyasal söylemin iç huzuruyla kabul edilmesi, içselleşmesi ve kökleşmesi için bir önşarttır. Bu yaklaşım, hiç değilse, her türlü birikimi İslâm sayan ve rastgele bir yaklaşımla “İslâm’da var” veya “İslâm’a aykırı” şeklinde nesnel karşılığı bulunmayan söylemlerden daha tutarlıdır.

Fakat aslolan, geleneksel okullarla bir şekilde bağlantı kuran “köklü” çağdaş düşünce okullarının oluşması ve bu okulların, dünyada mevcut düşünce okullarıyla etkileşim içinde, özelde kendi toplumumuzun, genelde insanlığın çağdaş sorunlarının çözümüne ilişkin projeler üretmesidir.

Kur’an’ın herhangi bir alanına ilişkin yaklaşımın belirlenmesi, görüşlerin netleşmesi ve tutarlı görüşler bütününe “okul” haline gelmesi, onu, anlamayı, anlatmayı, tenkit veya tasvip etmeyi ya da başka okullarla karşılaştırma yapmayı mümkün kılar. Oluşan bu ekollerden hiçbirisi, asla, İslâm’ın kendisi veya “gerçek İslâm” olarak addedilemez. Bu ekoller kendi içlerinde tutarlı olup olmadıkları noktasında kontrol edilebileceği gibi, bunların nisbeten objektif birtakım kriterlere göre değerlendirilmesi, birbirleriyle mukayese edilmesi, isabetli veya isabetsiz görülmesi mümkündür; fakat nihaî tahlilde, bu ekoller varlıklarını, vahy’in koruyuculuğu altına sokma imkânına sahip olmadıkları için, hangisinin yaşama şansı olduğuna zaman içinde “halk” karar verir.

Tarihsel süreçte inanç konuları etrafında çok çeşitli ekoller oluşmuştur. Bunların her bi-

rinin, insanın kainattaki konumu, vahyin değeri, peygamberlerin fonksiyonu ve aklın konumu gibi bazı temel konularda tercihleri, bir anlama ve yorumlama metotları vardı. Allah'ın sıfatları, kader gibi inanç konularındaki görüş ayrılıkları ve bu doğrultuda oluşan farklı ekoller birbirlerini bid'at, fücûr ve kimi durumlarda dalalet ile itham etmelerine rağmen, İslâm çerçevesi dışında saymamışlardır. Bu durum "birlik" açısından değerlendirildiğinde, ayrılma ve farklılaşmanın bu şekilde nitelendirilmesinin, ana gövdenin temsil ettiği düşünülen meşruiyetten az veya çok uzaklaştığı şeklindeki kanaatle doğrudan ilişkili olduğu görülür. Bu tür ihtilâf, aynı yöne gitmekle birlikte biri belli bir metod izleyen, diğeri methodsuz iki kişi arasındaki ihtilâfa benzetilmiş ve metodu terkeden kişinin, ulaşması mümkün olmakla birlikte yolunun epeyce uzayacağı söylenmiştir. Hukukî düzenlemeler alanında da pek çok ekol oluşmuştur. Bu ekollerin kurucuları veya mensupları tarafından öne sürülen her bir görüş, kendince doğruluk iddiasında olmakla birlikte hiçbiri kendinî İslâm'la özdeşleştirmiş ve dolayısıyla bu görüşlere ilişkin tenkitler rahatlıkla görüş sahiplerine yöneltilebilmiştir. İslâm'ın neyin "doğru öğreti" olduğuna otoriter bir şekilde karar veren Hristiyanlığın evrensel konseyi gibi bir mekanizması yoktur.

Farklı görüşlerden hangisinin haklı olduğu veya uygulamaya layık olduğu hususunu belirleyecek bir din kurumu veya dinî otorite olmadığı için varlıklarını devam ettiren görüşler, büyük ölçüde halkın tasvibi sayesinde bunu başarmışlardır. Siyasal tercih sonucunda resmî mezhep uygulaması görülmekle birlikte, bu tercihin halkın genel kabulünün dışında olduğunu öne sürmeyi haklı kılacak bilgi ve belge yoktur.

V. Farklı fikirlerin eşit bir şekilde varolması ve birlikte bulunabilmesi için tek tek bireyler veya bireylerin oluşturduğu toplum için varılmak ve gerçekleştirilmek istenen ortak üst-ideal(ler)in bulunması ve herkesin kendince

bu ideale katkı sağlamayı hedeflemiş olması bir önşart mesabesinde. Görüş farklılığı, farklılığın bizatihî bir değer olması bakımından değil, aksine, bir üst ideale ulaştırmayı hedefleyen çeşitli alternatiflerin ortaya çıkma zemini olması bakımından rahmettir.

Hukukî hayatı düzenlemeye yönelik içtihad faaliyeti, teorik olarak, Tanrı'nın din ve şeriat göndermedeki amacı olan "insanın yararını gerçekleştirme" düşüncesini eksen alır. Bu açıdan bakıldığında bir metod çerçevesinde üretilen ve her biri şahsî birer görüş olan içtihadlar, varsayılan ideali gerçekleştirme konusunda teorik olarak eşit şansa sahiptir. Tanrı'nın bu yöndeki iradesi bu görüşlerden birinde ortaya çıkmıştır. Fakat Tanrı'nın iradesinin hangi görüşte ortaya çıktığı belli olmadığı için bu şahsî görüşlerin tartışılması ve eleştirilmesi son derece doğal ve hatta gereklidir. Yine bu belirsizlik nedeniyle herhangi bir içtihadî görüşün kendisinin Tanrısal iradeyi temsil ettiğini ileri sürmesi söz konusu değildir. Kısaca söylemek gerekirse bu serbest içtihad ortamında tartışma ve mücadele kesin doğrular ve kesin yanlışlar arasında değil, doğruluğu/yanlışlığı muhtemel kanaatler arasındadır. Tarihsel tecrübeye hukukî düzenlemelere ilişkin içtihad faaliyeti, genel olarak, siyasal otoriteden bağımsız, onun dışında bir alanda cereyan etmiştir. Pratik zorunluluklar nedeniyle resmî/yarı-resmî mezhep uygulamalarının olduğu dönemlerde bile, içtihad faaliyeti aynı serbestlik ve canlılık içinde devam etmiştir.

Bu bakımdan ilk dönemlerde genelde sosyal hayatı ve özeldede hukukî hayatı düzenlemeye yönelik yüzlerce içtihadî görüş ve girişim arasında üç beş tanesinin yaşama şansı bulması, büyük ölçüde halkın tasvip ve tercihini kazanabilmiş olmalarına bağlıdır.

Sonuç Yerine

İslâm'ı çağdaş kavramlardan ve kurumlardan hareketle haklılaştırmak veya meşrulaştırmaktan vazgeçilmesi gerektiği gibi, onları İsl-

lâm ile meşrulaştırma çabası içine de girmemek gerekir. Bunun yerine herhangi bir anlayışın Kur'an'ın temel ilkelerine aykırı olup olmadığının tesbitiyle yetinilmelidir. Klasik fıkıh teorisinde İbnu'l-Kayyim, herhangi bir siyasetin meşruiyeti için Kur'an'ın olumlama-sının değil, olumsuzlamamış olmasının yeterli olacağı görüşündedir.

İslâm adına ve Kur'an'a göre konuşmak yerine, bir fikrî geleneğin izleyicisi olarak konuşmak doğru olur. Bu takdirde önerilecek olan toplumsal projenin tutarlılığı, uygulanabilirliği test edilebilir. Bir düşünce geleneği içinde yer almayan ve bir metoda sahip olmayan kişi ve zümreler görüş ve iddialarını, öngördükleri herhangi bir toplumsal projeyi İslâm'a ya da Kur'an'a atfetmekle, bir yandan görüş-

lerini manevi bir koruma altına aldıkları gibi, bir yandan da kendileri ve görüşlerini sahadan çekerek onun yerine İslâm'ı ve Kur'an'ı saha-ya sürmüş olmakta ve bir bakıma bunu görüş-lerinin kabulü için bir dayatma vasıtası olarak kullanmaktadırlar. Halihazır İslâm dünyasında Batıdakilerin kötü bir taklidi ve bir kopyası olanlar dışında düşünce geleneklerinin oluş-mamasında nihaî tahlilde "totalci İslâm" anlayışının ve kolaycı "Kur'an'a göre" anlayışının önemli etkisinin bulunduğu rahatlıkla söy-lenebilir.

**Liberal Düşünce Topluluğu tarafından 18-19 Mayıs 1998'de İstanbul'da düzenlenen "İslâm, Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi" Sempozyumunda sunulan bildiri.*

Eamonn Butler

Hayek

Çağımızın büyük liberal filozofu Hayek'in görüşleri hakkında derli toplu bilgi edimek için başvurulabilecek temel kitaplardan biri. Günümüzün ekonomik ve siyasî problemlerinin liberal açıdan nasıl görüldüğünü merak eden herkesin el kitabı.

LDT Yayınları

Tlf: 0312/2308703 Fax: 0312/2308003